

دانشنامه جهان اسلام

ث - ج

ث - جبران العود

(۹)

ترتیب
مطابع مطبوعاتی صدرا و عادل

تهران ۱۳۸۴

جاندار، از مناصب نظامی و مأمور حفظ جان امیران و خلفا. جاندار و نهاد وی در دوره‌های مختلف گاه معادل بوده است با خَرس، اسلحه‌دار، حاجب، دژخیم، پرده‌دار، همیشه کشیک، کشیکچی و بریگاد مرکزی.

در باره این عنوان اختلاف نظر وجود دارد. برخی آن را فارسی و مرکب از دو جزء «جان» و «دار» دانسته و عده‌ای جان را برگرفته از ریشه اوستایی و به معنای سلاح، و عده‌ای دیگر به معنای روح و زندگی دانسته و جاندار را سلاحدار یا محافظ جان معنی کرده‌اند (ع قلفشندی، ج ۵، ص ۴۶۱؛ شاد، ذیل «جاندار و جانه‌دار»؛ دزی؛ شمیم، ذیل ماده).

منصب جاندار در تشکیلات درباری پادشاهان از پیشینه‌ای کهن برخوردار است. به نوشته کریستن سن (ص ۱۳۲)، رئیس محافظان سلطنتی را در دوره ساسانیان «پشتیگ بان سالار» می‌نامیدند (نیز ع مجمل‌التواریخ و القصص، ص ۹۱، ۹۶). نخستین شواهد کاربرد واژه جاندار به سده پنجم باز می‌گردد. بیهقی از غلامی شمشیردار در دیوان با عنوان جاندار یاد کرده است (ص ۱۵۱) که شاید بتوان او را با سلاحدار مقایسه کرد. خواجه نظام‌الملک نیز وجود جانداران را برای پادشاه امری ضروری دانسته است (ص ۱۲۶؛ نیز ع اصفهانی، ص ۳۲).

عنوان جاندار در عصر سلاجقه بزرگ به نگهبانان سلطنتی اطلاق می‌شد (د. اسلام، چاپ دوم، ذیل ماده) و فرماندهان آنان گاه چنان اقتدار می‌یافتند که در امور سیاسی کشور و حتی بر تخت نشاندن شاه نیز نقش داشتند (ع راوندی، ص ۱۴۰) و به حکمرانی بر ولایات بزرگ انتصاب می‌یافتند (ع همان، ص ۲۳۲؛ قسمی، ص ۱۲۶، ۱۳۳، ۱۵۱). به نوشته لمتون (ص ۲۴۶)، در دوره سلطان سنجر (۵۱۱-۵۵۲) فردی به نام اینانچ بلگاآغ جانداریک به شجنگی ترکمنان گران منصوب شد و از جمله وظایف او تقسیم آب و مراتع میان رهبران ترکمن بود. به نوشته ابن بی‌بی (ص ۹۰) هنگامی که کیتباد اول سلجوقی (حک: ۶۱۶ یا ۶۱۷-۶۳۴) به سلطنت رسید، مجموعه محافظان شخصی متشکل از ۱۲۰ جاندار داشت. در این دوره برای نخستین بار تعبیر «امیر جاندار» (ع همان، ص ۱۱۳، ۲۶۸، ۳۲۸) به کار رفته است که حکایت از اهمیت یافتن این منصب و افزایش تعداد جانداران دارد. امیر جاندارها، افسران بلندپایه‌ای بودند که به مقاماتی چون سرلشکری می‌رسیدند و در امور سیاسی کشور، نقش بسزایی داشتند (همان، ص ۱۱۳-۱۱۴، ۲۲۷؛ نیز ع د. اسلام، همانجا). در دوره خوارزمشاهیان (۴۷۰-۶۲۸) نیز منصب «امیرجاندار» (ع نسوی، ص ۲۱۲) وجود داشت. به نوشته ناصرالدین منشی کرمانی (ص ۹۹)،

سخت‌گیری وی بر مردم و اعیان مصر و مصادره اموال ایشان، زیان بسیار به مردم رسید، به گونه‌ای که ادامه سلطنت او، جز رنج حاصلی برای مردم نداشت (ج ۳، ص ۴۶۳).

منابع: ابن‌یاس، بدائع الزهور فی وقائع الدهور، چاپ محمد مصطفی، قاهره ۱۴۰۲/۱۲۰۴-۱۹۸۲-۱۹۸۴؛ ابن طولون، اعلام الوری بمن ولی نائباً من الأتراك بدمشق الشام الکبری، چاپ محمداحمد دهمان، دمشق ۱۴۰۴/۱۹۸۴؛ همو، مفاهمه الخلان فی حوادث الزمان، چاپ محمد مصطفی، قاهره ۱۳۸۱-۱۳۸۴/۱۹۶۲-۱۹۶۴؛ ابن‌عماد؛ محمد خیرالدین اسدی، موسوعة حلب المقارنة، حلب ۱۹۸۴-۱۹۸۸؛ اسماعیل حقی اوزون چارشیلی، تاریخ عثمانی، ترجمه وهاب ولی، ج ۲، تهران ۱۳۷۰ ش؛ فواد افرام بستانی، دائرةالمعارف: قاموس عام لکل فن و مطلب، بیروت ۱۹۵۶-؛ دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، زیر نظر کاظم موسوی بجنوردی، تهران ۱۳۶۷ ش-، ذیل «امیرالحاج» (از محمدرضا ناجی)؛ محمداحمد دهمان، العساکر بین الممالیک و العثمانيين الاتراک، دمشق ۱۴۰۶/۱۹۸۶؛ شمس‌الدین خالد سامی، قاموس الاعلام، چاپ مهران، استانبول ۱۳۰۶-۱۳۱۶/۱۸۸۹-۱۸۹۸؛ محمدراغب طباطبائی، اعلام‌النبله بتاریخ حلب‌الشهباء، چاپ محمدکمال، حلب ۱۴۰۸-۱۴۰۹/۱۹۸۸-۱۹۸۹؛ عبدالقادرین شیخ عیدروس، تاریخ النور السافر عن اخبار القرن العاشر، بیروت ۱۴۰۵/۱۹۸۵؛ نجم‌الدین محمدبن محمد غزنی، الکواکب السائرة باعیان المئة العاشرة، چاپ جبرائیل سلیمان جبور، بیروت ۱۹۷۹؛ احمدبن یوسف قرمانی، کتاب اخبار القدول و آثار الاول فی التاریخ، چاپ سنگی بغداد ۱۲۸۲، چاپ نست بیروت [بی‌تا]؛ محمد کردعلی، خطط‌الشام، بیروت ۱۳۸۹-۱۳۹۲/۱۹۶۹-۱۹۷۲؛ علی‌باشا مبارک، الخطط التوفیقیة الجديدة لمصر القاهرة، قاهره ۱۹۸۰-۱۹۸۳؛ ویلیام میور، تاریخ دولة الممالیک فی مصر: ۱۲۶۰-۱۵۱۷ م، ترجمه الی العربیة محمود غابدین و سلیم حسن، مصر ۱۳۲۲/۱۹۲۴؛ عبدالقادرین محمد نعیمی دمشقی، الدارس فی تاریخ المدارس، چاپ جعفر حسینی، [قاهره] ۱۹۸۸؛ توفیق سلطان یوزبکی، تاریخ تجارة مصرالبحریة فی العصر الممالیکی، موصل ۱۳۹۵/۱۹۷۵؛

*EP*¹, s.v. "Dj ānbalāt" (by M. Sobernheim); *EP*², s.v. "Dj ānbulāt" (by P. Rondot); *TDVIA*, s.v. "Canbolat el-Eşrefi" (by Kâzım Yaşar Kopruman); Edward von Zambaur, *Manuel de genealogie et de chronologie pour l'histoire de l'Islam*, Osnabrück 1976.

/ ناصر شعاریان /

جانبیری غزالی ← سلیمان قانونی

جانجانان، میرزامظهر ← مظهر جانجانان